

Amalienstrasse 8. szám alatti második emeleti lakásba, ahol meg is maradtak, egész Jósika haláláig. Az 1864. nov. 5-iki levélből érdekes, hogy a kiadótól az Emlékiratokból csak 6 tiszteletpéldányt kér: egyet fiának küldjenek Branyioskára, egyet Aszódra Podmaniczkyéknak, egyet pedig Arany Jánosnak. A többi hármat Drezdába kéri.

Az 1864. nov. 29-iki levél ismét az Emlékiratokkal foglalkozik. Jósika kifejti, hogy „sohasem volt szándéka az 1848-diki politikai zavarok leírása“. „Őn tudja, teszi hozzá, hogy „*Egy magyar család a forradalom alatt*“ című regényemben már egyszer megírtam ama napok történetét és nem követelhetem a közönségtől, hogy ugyanazon a histórián vele még egyszer végigmenjen.“ Ismétli, hogy az évek történetét csak társadalmi szempontból akarja megvilágítani; el akarja mondani a törvényhozás körül történeteket, menekülését, brüsszeli, drezdai, lipcsei tartózkodását stb. Megnyugtattja újból Heckenastot, hogy mindezt kellő „tapintattal“ fogja tárgyalni.

1864. dec. 14-én azt a kérdést voti fel, nem tartja-e Heckenast jónak néhány barátjuknak azt a biztatását, hogy az Emlékiratokat német nyelven is ki kellene adni. Egészségi állapotáról nagyon szomorú hírt közöl: azt, hogy mióta Drezdában vannak, folyton szenved és az ágyat kell őriznie. Undorodik az élettől. Ekkortól már meg is szűnnek Jósika sajtókezű levelei. A nagybeteg helyett felesége ír a kiadónak, mégpedig többnyire igen bánatosan: 1865. febr. 9-én azt jelenti, hogy férje állapotában, hónapokig tartó szenvedés után, végre kedvező fordulat állt be, de még soká lesz szüksége nyugalomra és kíméletre. Pár nappal később azt írja, hogy férje betegségét az orvosok krónikus gyomorhurutnak mondják; eltiltják a szellemi munkától és a beteg e helyett apróságok gyűjtésével szórakozik: madártollakkal, lepkékkel, régi érmékkal, pecsétnyomókkal, levélbélyegekkel, látogató-jegyekkel stb. Kéri Heckenastot, küldjön nekik efféléket.

A betegség mind súlyosabbra fordul. Jósika már nem is igen lát és felesége már nem bízik a gyógyulásban. „Rettentő kín — írja 1865. febr. 23-án — egy drága lényt ily soká és ily nagyon szenvedni látni, kivált ha az ember már nem is merészel jót remélni!“ Négy nap mulva, febr. 27-én, Jósika meghalt.

† Radó Antal.

Honnan merítette Kiss József zsidó balladahőseit?

Kiss József, mint tudjuk, balladáival aratta első sikereit, a hetvenes években. E balladák népszerűségüket legérdekesebb elemüknek: zsidó alakjaiknak köszönték, akik törülmetszett magyar parasztokként jelennek meg előttünk. Virágos alexandrinusokban beszélnek, csárdásra mozognak, nevükben, életmódjukban és népdalos fordulatokkal teli nyelvükben alig különböznek az Arany-balladák magyar parasztjaitól. A magyar népbe ennyire beleolvadt zsidó új volt irodalmunkban. Addig többnyire uzsorásnak vagy kocsmárosnak ábrázolták, aki idegenszerűen, csúf hehezetekkel beszél a magyar nyelvet. Hogy teremtette Kiss József a maga újszerű zsidóját?

Naív eljárás lenne abban találni meg a feleletet, hogy a valóságból vette. Hasonló alakok a balladák keletkezése idején csak az Alföldön akadtak, ott pedig a hazai zsidóságnak mindössze csekély töredéke élt. A kortárs Szász Károly kétségbe is vonta létezésüket: „Zsidói képzelt zsidók — írta némi túlzással —, minők (legalább nálunk) nem találhatók, vagy nem az általa feltett helyzetben“ (Budapesti Szemle, 1882. 29. kötet). De a valóságra utalás különben is felszínes magyarázat. Hiszen ha egy embertípus létezése már magában kielégítő magyarázat lenne az ábrázolására, hogyan van, hogy mások és mások nem rajzolják meg?

Kiss József szemét a társadalmi-politikai helyzet és bizonyos irodalmi előzmények irányították Simon Juditjai, Kincses Lázárjai és Hosszú Jónásai felfedezésére. Keresztény magyarság és zsidóság együttélését nálunk sohasem hatotta át olyan buzgó jóindulat, mint az emancipációt követő évtizedben. Mindkét félt nagy örömmel töltötte el a zsidóság magyarosodási igyekezete: amaz a magyarság megerősödését látta benne, emez főképp azon örvendezett, hogy a zsidóság a műveltség magas és fényes útjaira lép s testvéri viszonyba kerül környezetével. Kiss József nyilván ezt a folyamatot akarta szolgálni, mikor magyarrá vált zsidóinak festésével úgyszólván elébevágott az asszimiláció végbemenetelének; a hírhedt Wilde-paradoxon értelmében előre megrajzolta a magyarrá vált zsidót, hogy ezáltal a valóságban is kialakuljon. Értethető, hogy a közhangulat mindkét oldalon boldogan tapsolt neki. De az országos sikerből azt is kiérezhetjük, hogy a Kiss József-ábrázolta zsidó valahol a lét és nemlét határán mozgott: nem fogadták volna el, ha nem lett volna némi alapja a valóságban s főképp a közóhajban, s nem kaptak volna rajta ennyire, ha nem lett volna benne valami szokatlan, újszerű, exotikus.

De mi az oka, hogy e balladák elmagyarosodott zsidója éppen a néphez hasonult? Tudnunk kell, hogy a hazai zsidóság ebben az időben még nem igen kezdte meg bevonulását a városba s túlnyomólag falvakban élt, ahol csak a paraszt életformáját vehette át; a hatvanas-hetvenes években Kelet- és Közép-Európában, épp a felvilágosodásra hajló zsidók közt, mozgalom indult meg, mely a zsidók közt a földművelést igyekszik elterjeszteni (nálunk e mozgalom terméke Reich Ignác könyve: *Bet-Lechem*, 1873.); s végül a hetvenes évek a Népszínház, Blaha Lujza, a népszínmű uralmának kora lévén, érthető, ha Kiss József a kor ízlésének hódol és maga is kissé népszínmű-zsidókat rajzol. S az irodalom már előtte ábrázolni kezd paraszti életet élő zsidókat: legelőször az ötvenes-hatvanas években nálunk is igen olvasott osztrák-zsidó író, Leopold Kompert, aki a földművelőélet szépségét igyekszik népszerűsíteni hit-sorsosai közt. Kiss József bizonyosan éppúgy ismerte műveit, mint Agai Adolf rajzait, amelyek már 1862-ben a Magyar Izraelitában, az akkor egyetlen magyar nyelvű felekezeti lapban sarkantyús-csizmás magyar paraszt „kálomista zsidó“-kat ábrázolnak. S feltétlenül ismerte Tolnai Lajos költeményeit, aki nemcsak műfaji mintát szolgáltatott neki, hanem már 1865-ben megelőzte Kiss Józsefet a zsidók balladai szerepeltetésével. *Szomorú történet* című költeménye (*Költemények*, 1865.) teljesen a Kiss József-i hang, stílus, szemlélet előképe:

*Az öreg utcáról de nagy strás hallik,
Klári zsidó háza gyászban vagon talpig.*

Mikor a cseri csárda előtt elmegy „két szép zsidó legény“,

*Igy szól a gazdagabb: „Hallod-e te kislány,
Ha én azt a rózsát még ma leszakítánám,
Bokrostul, tövestül, picike gazdástul,
Hazavinném innen, oda a Dunántúl!“*

Az exotikus paraszt-zsidó világ irodalmi népszerűségére jellemző, hogy Mikszáth Kálmán, Kiss József rimaszombati iskolatársa is innen veszi *A batyús zsidó lánya* című balladai hangulatú novellájának tárgyát (Fővárosi Lapok, 1871.).

A felsorolt ötletszerű kezdeményezések persze Kiss Józsefnél nyerik végső alakjukat. De semmi sem bizonyítja jobban a zsidó e magyar paraszti változatának korhozköötöttségét, mint hogy a leírt feltételek elmúltával többé nem igen jelentkeznek irodalmunkban, — később már Kiss József verseiben sem.

Komlós Aladár.